

Patnje mladog Giulija. Bilješke o Cvijeti Zuzorić, Torquatu Tassu i Giuliju Mostiju

---

Rossi Monti, Martino

Source / Izvornik: **Filozofkinje u Hrvatskoj, 2017, 115 - 130**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:929679>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Patnje mladog Giulija Bilješke o Cvijeti Zuzorić, Torquatu Tassu i Giuliju Mostiju

MARTINO ROSSI MONTI
Institut za filozofiju, Zagreb

I.

Među mnogobrojnim pohvalnim pjesmama što ih je Torquato Tasso napisao tijekom života osam je pjesama koje je napisao na zahtjev svojega prijatelja i tajnika (i samoga pjesnika) Giulija Mostija, nećaka Agostina Mostija, priora bolnice sv. Ane u Ferrari, gdje je Tasso bio zatvoren od 1579. do 1586. godine. Angelo Solerti uključio je te tri pjesme (tri soneta i pet madrigala) u svoje izdanje Tassovih pjesama pod naslovom *Rime amorose composte ad istanza d'altri (Ljubavne pjesme spjevane na molbu drugih)*.¹ Ponajprije zahvaljujući radu Josipa Torbarine utvrđen je adresat svih tih stihova, a priča koju kriju lišena je legendarnih i romantičnih slojeva: dok je boravio u Anconi, Giulio je upoznao Cvijetu Zuzorić (Fiore Zuzzeri), Dubrovkinju čuvenu zbog svoje ljepote i kulture, i zaljubio se u nju. Zamolio je Tassa da napiše

¹ Pjesme su označene brojevima 403–410 prema Solertijevoj numeraciji (koja će se ovdje slijediti): Angelo Solerti, *Le Rime di Torquato Tasso. Edizione critica su i manoscritti e le antiche stampe*, (Bologna: Romagnoli – Dall'Acqua, 1898–1902), 4 sv., II, str. 442–447. U izdanju koje je uredio Bruno Basile preuzima se Solertijeva numeracija (Torquato Tasso, *Rime* (Salerno: Rim, 1994), 2 sv., I, str. 368–375). Hrvatski prijevod se nalazi u Torquato Tasso, *Ljuvene rane. Le piaghe d'amore*. Antologija hrvatskih prepjeva. Antologia delle traduzioni croate, Mirko Tomasović (prir.), prevela na talijanski Natka Badurina (Dubrovnik: Matica Hrvatska – Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta, 1995), str. 30–45. O Tassovim pohvalnim pjesmama vidi više u Matteo Residori, „Teoria e prassi dell'encomio nel Tasso lirico“ u Danielle Boillet, Liliana Grassi (ur.), *Forme e occasioni dell'encomio tra Cinque e Seicento* (Lucca: Pacini Fazzi, 2011), str. 19–49.

nekoliko pjesama u njezinu čast, što je, izgleda, Tasso spremno učinio.² Nažalost, o tim se događajima ne zna mnogo više: dosad se nije našao uvjerljiv dokaz koji bi potkrijepio dosadašnja nagađanja o prijateljskom (a kamoli ljubavnom) odnosu između Tassa i Cvijete Zuzorić. Čak se i Torbarinina oprezna pretpostavka da ju je Tasso možda osobno poznao čini neopravdanom.³

Premda je teško utvrditi sa sigurnošću, vrlo je vjerojatno – što je već Torbarina tvrdio – da su sve te pjesme nastale između 1583., kad se Cvijeta Zuzorić sa suprugom vratila u Anconu, i 1591. godine. Tri soneta bila su uključena u prvi dio Tassovih *Stihova (Rime)* objavljenih u Mantovi 1591. godine u Osanninoj tiskari i posvećena Vincenzu Gonzagi (valja, međutim, napomenuti da su se pojavili već 1587. go-

² Josip Torbarina, „Torquato Tasso i Cvijeta Zuzorić“, *Dubrovnik* 8 (1929), str. 274–276; Josip Torbarina, *Italian influence on the poets of the Ragusan Republic* (London: Williams & Norgate, 1931), str. 73–77; Josip Torbarina, „Tassovi soneti i madrigali u čast Cvijete Zuzorić Dubrovkinje“, *Hrvatsko kolo* 21 (1944), str. 69–96 (pretisak u Josip Torbarina, *Kroatističke rasprave*, Slobodan Prosperov Novak (prir.) (Zagreb: Matica Hrvatska, 1997), str. 216–235). Basile se ovdje oslanja isključivo na Solertijevo izdanje, stoga nije upoznat s ovim pitanjem. O Cvijeti Zuzorić vidi također u Serafino Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, Stjepan Kراسić (prir.) (Zagreb: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1975–1980), 4 sv., II, str. 3–7; Sebastiano Dolci, *Fasti litterario-ragusini* (Venezia: Gaspar Storti, 1767), str. 20; Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei* (Ragusa: Antonio Martecchini, 1802–1803), 2 sv., II, str. 230–231; Giovanni Marotti, *Fiora Zuzzeri nobildonna e poetessa ragusea* (Pola: Mario Savorgnan, 1934); Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1970), str. 57–111; Claudia Boccolini, *Flora Zuzzeri in Ancona* (Ancona: Consiglio Regionale delle Marche, 2007).

³ Josip Torbarina, *Italian influence*, str. 75: čak i ako pretpostavimo da u pismu Giuliju Mostiju koje navodi Torbarina Tasso govori o Cvijeti Zuzorić (što je u najmanju ruku dvojbeno: vidi *infra*), iz njegovog „tona“ (*quella valorosa signora*) ne čini mi se da ju je Tasso osobno poznao, kao što daje naslutiti Torbarina. O Tassovim pjesmama u čast Cvijete Zuzorić i njegovoj sudbini u Hrvatskoj vidi također u Frano Čale, *Torquato Tasso e la letteratura croata* (Zagreb – Dubrovnik: Most – The Bridge, 1993), str. 259–303; Natka Badurina, „Tasso in Croazia“ u Daniele Rota (ur.), *Tasso in Europa* (Bergamo: Università di Bergamo – Boroni, 1995), str. 161–168; Mladen Machiedo, „Hrvatski Tasso od Zlatarića do Tomasovića: mitovi, paradoksi, projekt i (daljnje) nepoznanice“ u Tomislav Bogdan, Cvijeta Pavlović (ur.), *Poslanje filologa. Zbornik radova povodom 70. rođendana Mirka Tomasovića* (Zagreb: FF Press, 2008), str. 53–78.

dine u izboru Tassovih pjesama koji je uredio njegov prijatelj Giovanni Battista Licino).⁴ Što se madrigala tiče, Matilde Tortora nedavno je otkrila da su dva bila uglazbljena u isto doba kad su nastali: madrigal *La natura compose / Quest'odorato fiore* pojavljuje se u radu flamanskog skladatelja Rinalda Del Mela objavljenome u Veneciji 1584. godine, dok se madrigal *Questo tra gli altri fiori / Sanguigno sì fu tinto* pojavio anonimno u radu Paola Bozija objavljenome u Veneciji 1591. godine.⁵ Moguće je, ako ne i vjerojatno, da ostala tri od pet madrigala koje je Tasso posvetio Cvijeti Zuzorić negdje leže neotkriveni u glazbenoj literaturi toga doba.

U prvome dijelu ovoga rada, nakon kratke analize Tassovih pjesama Cvijeti Zuzorić, razmatrat ću pismo koje je Tasso napisao Giuliju Mostiju i koje se navodno odnosi na Cvijetu Zuzorić. U drugome dijelu istražiti ću tekst s kraja šesnaestog stoljeća (iz knjige emblema) koji se tiče Mostija, a koji je dosad očito ostao nezamijećen, barem u ovome kontekstu: njegova veza s Cvijetom Zuzorić moguća je, ali nažalost, dosad se za nju nisu našli dokazi.

II.

Prije nego što se posvetimo Tassovim pjesmama, valja se ukratko prisjetiti što znamo o osobi kojoj su posvećeni: Cvijeta Zuzorić rodila se

⁴ *Gioie di rime e prose del signor Torquato Tasso, nuovamente poste in luce. Per ordine delle altre sue opere. Quinta e Sesta Parte* (Venezia: Giulio Vasalini, 1587), str. 24, 78.

⁵ Rinaldo Del Mel, *Il Primo libro de Madrigali a cinque voci de Rinaldo Del Mel nuovamente posti in luce*, (Venezia: Girolamo Scotto, 1584); Paolo Bozi, *Canzonette a tre voci di Paolo Bozi* (Venezia: Riccardo Amadino, 1591). Vidi Matilde Tortora, „Il repêchage delle partiture musicali dei madrigali del Tasso dedicati a Cvijeta Zuzorić“ u Bratislav Lučin, Mirko Tomasović (ur.), *Petrarca i petrarkizam u hrvatskoj književnosti* (Split: Književni krug, 2006), str. 267–283. Matilde Tortora također je napisala zamišljeni dijalog između Cvijete Zuzorić i Mare Gundulić: *Fiora. Dialogo in assenza di Torquato*, na hrvatski prevela Suzana Glavaš (Doria di Cassano Jonio: La Mongolfiera, 2002). Vidi također Ennio Stipčević, „U glazbenom salonu Cvijete Zuzorić“, *Vijenac* 546 (2015). O sudbini Tassovih uglazbljenih pjesama vidi također Antonio Vassalli, „Il Tasso in musica e la trasmissione dei testi. Alcuni esempi“ u Maria A. Balsano, Thomas Walker (ur.), *Tasso, la musica, i musicisti*, (Firenze: Olschki, 1988), str. 45–90.

u Dubrovniku 1552. godine, ali veći je dio mladosti provela u Anconi, gdje je dubrovačka zajednica postojala od 15. stoljeća, a njezina se obitelj 1562. godine onamo preselila zbog posla. Godine 1570. (a ne 1577., kao što se ponekad navodi) udala se za firentinskog plemića Bartolomea Pescionija, s kojim se potom vratila u Dubrovnik, kamo je bio poslan kao diplomatski predstavnik Velikoga Vojvodstva Toskane. Godine 1583. financijski problemi i navodne zlobne glasine o Cvijetinu prijateljstvu s čuvenim dubrovačkim filozofom Nikolom Vitovim Gučetićem prisilili su par da se vrati u Anconu, odakle Cvijeta Zuzorić vjerojatno više nikad nije otišla. Dok je njezin suprug umro 1593. godine, Cvijeta je živjela veoma dugo: preminula je 1648. godine u Anconi i pokopana je u crkvi San Francesco alle Scale, dobro nadživjevši nemalu vojsku obožavatelja. Ustvari, Cvijetu Zuzorić obožavali su zbog njezine ljepote, kao i zbog učenosti i poezije, koju je navodno pisala na talijanskoj i hrvatskoj, ali dosad nitko nije uspio pronaći njezina djela.

Međutim, premda nije pronađeno ništa što je napisala sama Cvijeta, brojni su zapisi o njoj. Tasso nije bio jedini pjesnik koji je pisao pjesme u njezinu čast. I drugi pjesnici, kao što su Miho Bunić, Miho Monaldi, Cesare Simonetti, Giambattista Boccabianca, a osobito Dominiko Zlatarić, pisali su pjesme u njezinu čast ili su joj posvetili neka vlastita djela (ili djela svojih prijatelja). No, ime Cvijete Zuzorić ima svoj značaj i u povijesti rane moderne filozofije. Dok je boravila u Dubrovniku, izgradila je čvrste prijateljske i intelektualne veze s lokalnim aristokratima i intelektualcima, od kojih su najvažniji bili Nikola Vitov Gučetić i njegova supruga Mara Gundulić (Maria Gondola), koja joj je postala najbolja prijateljica. Mara joj je posvetila Gučetićevo djelo *Rasprava o Aristotelovoj Meteorologiji* (*Discorsi sopra Le Metheore di Aristotele*, Francesco Ziletti, Venecija 1584.). Kontroverzno posvetno pismo (datirano 15. srpnja 1582.) valja staviti u kontekst onodobne debate o naravi i ulozi žena poznatoj kao *querelle des femmes*.⁶ Cvijeta

⁶ Dio posvetnog teksta koji je najoštrije spram Dubrovačke Republike i Cvijetinih kritičara izostavljen je iz drugog izdanja Gučetićeva djela *Discorsi* (Venezia: Francesco Ziletti, 1585). O tome vidi u Francesca Maria Gabrielli, „*Il nostro sesso è perfetto*: strategije otpora u posvetnoj poslanici Marije Gundulić (1582.)“ u Lada Čale Feldman et al. (ur.), *Crveni ocean: prakse, taktike i strategije*

Zuzorić zajedno s prijateljicom Marom Gundulić također je sugovornica u dvama Gučetićevim platoničkim dijalozima o ljepoti i ljubavi (*Dialogo della Bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone* i *Dialogo d'amore detto Antos, secondo la mente di Platone*, oba tiskana u Veneciji 1581.). Ti nam dijalozi pak govore više o dubrovačkoj recepciji, između ostaloga, Marsilija Ficina i Agostina Nifa, negoli o povijesnoj ličnosti Cvijete Zuzorić.⁷ Čak je i fizički opis koji Mara Gundulić navodi na početku *Dijaloga o ljepoti* puka pohvala i ne kaže nam mnogo o Cvijetinu stvarnom izgledu.⁸ Predvidljivo, slično se može reći za Tassove pjesme, koje su prilično neodređene i više nam govore o Tassovu poetskom razvoju negoli o samoj Cvijeti Zuzorić.

Dva soneta bave se mitološkim temama. Sonet *Condusse Amor Teseo fra due sorelle* (403) govori o plesu u Anconi, gdje je po svoj prilici Giulio

rodnog otpora (Zagreb: Centar za ženske studije, 2016), str. 143–166; Sandra Plastina, „Tra mollezza della carne e sottigliezza dell'ingegno (negato): la 'natura' della donna nel dibattito cinquecentesco“, *I castelli di Yale* online 3 (2015), str. 13–15: <http://cyonline.unife.it/article/view/1134/939>; Erna Banić-Pajnić, „Žena u renesansnoj filozofiji“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 59–60 (2004), str. 69–89.

⁷ No valja također naglasiti Gučetićevu ulogu u kontekstu renesansnog aristotelizma. O tome vidi u Claudio Griggio, Maiko Favaro, „Umanesimo e filosofia in Dalmazia. Su Nicolò Vito di Gozze (Ragusa, 1549–1610) e sul suo Governo della famiglia“, *Rivista di Letteratura Italiana* 34 (2016), str. 97–107; Giovanni Rossi, „Sulle orme di Aristotele: i trattati 'politici' di Nicolò Vito di Gozze, umanista raguseo“ u Luisa Secchi Tarugi (ur.), *Vita pubblica e vita privata nel Rinascimento*, Atti del XX Convegno Internazionale (Chianciano Terme – Pienza 21–24 luglio 2008) (Firenze: Cesati, 2010), str. 407–421. O tumačenju Aristotela na narodnim jezicima u renesansi vidi Luca Bianchi, „Per una storia dell'aristotelismo 'volgare' nel Rinascimento: problemi e prospettive di ricerca“, *Bruniana & Campanelliana* 15 (2009), str. 367–385. Općenitije o Gučetiću vidi u Ljerka Schiffler, *Nikola Vitov Gučetić* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2007).

⁸ Nicolò Vito di Gozze, *Dialogo della Bellezza* (Venezia: Francesco Ziletti, 1581), str. 7r-v. O ovome konvencionalnom književnom portretu vidi također u Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika*, str. 79–80. Dva dijaloga na hrvatski prevela je Natka Badurina: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti* / *Dialogo della bellezza*; *Dijalog o ljubavi* / *Dialogo d'amore*, Ljerka Schiffler (ur.) (Zagreb: Most – The Bridge, 1995); izmijenjeno i prošireno izdanje, Ljerka Schiffler (priř.) (Zagreb: Matica Hrvatska, 2008). O Gučetićevoj koncepciji ljubavi vidi Luka Boršić, „Je li Amor bog ili demon...?“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 59–60 (2004), str. 91–102.

Mosti susreo Cvijetu i jednu od njezinih sestara (najvjerojatnije Niku). Riječ je o mitu o Tezeju i Arijadni, a poveznica s njim leži u činjenici da je u nekome trenutku Giulio morao promijeniti plesnu partnericu. Tasso isprva uspoređuje Giulija s Tezejem, koji je bio rastrgan između ljubavi prema Arijadni i njezinoj sestri Fedri, a onda prema samoj Arijadni, koju je Tezej napustio da bi je poslije Dioniz (*Bacco*) spasio i uzeo za ženu: nakon što ga je „napustila“ Nika, Giulija je spasila (*felice cambio!*) božanski lijepa Cvijeta. Na kraju, nakon još jednog obrata, usporedba s Tezejem, „nevjernim ljubavnikom“ (*amante infido*), biva odbačena jer je plamen Giulijove ljubavi uvijek gorio samo i jedino za Cvijetu.

Sonet *L'avventurosa mensa a cui sedea* (404) govori o gozbi u Anconi (možda je riječ o istoj koja je spomenuta u prethodnoj pjesmi): dok Cvijeta, koja dražesno pleše, nalikuje Afroditi, grad Ancona, gdje Cvijeta boravi, uspoređen je s trećim nebeskim krugom (*il terzo giro*), gdje se, prema ptolemejskoj slici svemira, nalazi planet Venera. Stoga, baš kao Venerina/Afroditina, i Cvijetina božanska pojava budi ljubav svuda u prirodi i otapa i najtvrdja srca:

Jakínu grade, rajem tad si bio!
 Visoke kule tvoje, stan joj ubav
 Hrićine, brieg i morski vali;
 I tvoga neba dašak čist i mio,
 Sve disalo je živu plamnu ljubav,
 Od žudjenja se tvrdo srdce tali.⁹

Tema trećega soneta, *Né mai verde arboscel le chiome ombrose* (405), Cvijetin je brak s Bartolomeom Pescionijem, čija je ljubav prenijela taj divan cvijet pun vrlina (*un fior d'alta bellezza e virtù*) iz njezine rodne „Ilirije“ na obale Ancone.

Svi se madrigali, osim jednoga, vrte oko Cvijetina imena (talijanski Fiore), koje označava cvijet. U madrigalu *Qual de gli uccelli l'aquila è reina* (406), Tasso – kao i u drugim madrigalima – uspoređuje ju

⁹ Prijevod Augusta Šenoa u Tasso, *Ljuvene rane*, str. 31 („E tu sembravi, Ancona, il terzo giro, / suo dolce albergo; e i tuoi sublimi tetti, / l'onde, gli scogli e le minute arene / e l'aura pura e l'aure tue serene / sospiravan d'amore; e i duri petti / si distruggean per gioia e per desiro“). Za pojam *terzo giro*, usp. Dante, *Convivio*, II, 5, 13 ff.; *Raj*, VIII, 1–9.

s ružom, čije trnje nalikuje vojsci naoružanih ljudi koji štite svojega gospodara i čija ljepota usprkos tomu privlači poglede i probada srca mnogih obožavatelja. Pomoću tradicionalnih slika Tasso naglašava „slatke rane“ koje mu je nanio taj cvijet, u drugome madrigalu pak naglašava gorko-slatko supostojanje oprečnih osjećaja (*allegrezza e duolo*) u duši zaljubljenih (*La natura compose*, 407). Ustvari, za razliku od svih drugih pjesnika koji su joj posvetili stihove, Tasso Cvijetu naziva *Fiordispina*: manje je vjerojatno da to ime upućuje na poveznicu s pričom o princezi Fiordispini o kojoj su pisali Boiardo i Ariosto,¹⁰ prije će biti da dodaje dašak profinjenosti inače očitoj usporedbi s ružom, istovremeno naglašavajući poetsku umješnost njezina tvorca.

U tom kontekstu postalo je uobičajeno citirati Tassovo pismo Giuliju Mostiju napisano tijekom njegove zatočenosti u bolnici svete Ane, u kojemu Tasso spominje i prilaže madrigal koji je posvetio (na Mostijev zahtjev) „vrijednoj gospođi“ (*valorosa signora*). Solerti je mislio da bi se moglo raditi o madrigalu *Qual de gli uccelli l'aquila è reina*, a Marotti i Torbarina, na koje se oslanjala većina istraživača, tvrdili su da, ako je to istina, tajanstvena dama nije nitko drugi doli Cvijeta Zuzorić.¹¹ Držim da je to u najmanju ruku veoma problematično, osobito ako se uzme u obzir cjelovit tekst pisma, umjesto da se usredotoči samo na posljednji odjeljak (kao što se obično činilo). Stoga vrijedi citirati pismo u cijelosti:

Ne čini mi se da bi se u madrigalima trebalo objasniti druge pojmove smrti osim pastoralnih, čak i ako su “madrigali” ili “mandriali” tako nazvani prema [riječi] “mandrie” [krda]. S druge strane, ne vidim zašto se ne bi ovom kolopletu stihova, koji je tako nazvan, ne bi mogli se objasniti viši pojmovi, kao što je učinio

¹⁰ Premda se prilično slabša podudarnost može pronaći u činjenici da su i ljubav Giulija Mostija prema Cvijeti (koja je bila udana) i ljubav koja je u središtu priče o Fiordispini (koja je pak po svojoj naravi homoseksualna) bile nemoguće i beznadne.

¹¹ Angelo Solerti, *Le Rime di Torquato Tasso*, II, str. 444; Giovanni Marotti, *Fiora Zuzzeri*, str. 61; Josip Torbarina, *Italian influence*, str. 75; Josip Torbarina, „Tassovi soneti“, str. 95; Claudia Boccolini, *Flora Zuzzeri*, str. 12. Marković (*Pjesnikinje starog Dubrovnika*, str. 106) oko tog je pitanja mnogo opreznija. U svojem komentaru madrigala Basile upućuje na isto pismo, no, budući da se oslanja isključivo na Solertija, nesvjestan je činjenice da je Tassova *Fiordispina* jednoglasno prepoznata kao Cvijeta Zuzorić i da su u dami koju Tasso spominje u pismu ustvari mnogi prepoznali Cvijetu Zuzorić.

Bembo i kao što čini gosp. Guarino. Kako god bilo, šaljem Vašem Gospodstvu madrigal o ovoj temi, o kojoj ste me tražili, s imenom one vrijedne gospođe, o kojoj onaj koji je naziva vlastitim imenom ne može, po mojemu mišljenju, pisati na pastoralan način.¹²

Čini se da opći smisao pisma leži u tvrdnji da je madrigal žanr koji je savršeno prikladan za pjevanje ne samo o skromnim i pastoralnim temama, već i o plemenitijim temama. U ovome konkretnom slučaju Tasso tvrdi da, kao što pokazuju primjeri Pietra Bemba i Giovana Battiste Guarinija, u madrigalu koji je napisan povodom nečije smrti pjesnik može izraziti *concetti di morte* uzvišenije od pukih pastoralnih tema. Osim ako pretpostavimo da je Tasso naglo promijenio temu, čini se da ovo upućuje na to da je tema madrigala koji šalje Mostiju imala veze sa smrću, ne s cvijećem, i da je vjerojatno bio napisan u čast gospe koja je umrla. Ako je to istina, to bi značilo da se madrigal ne može odnositi na Cvijetu Zuzorić jer ona je umrla mnogo kasnije. Ustvari, Cvijeta Zuzorić nije bila jedina žena za koju je Mosti tražio od Tassa da piše pjesme. Još je jedna žena, izvjesna Flaminia, privukla njegovu pažnju. Postoji barem sedam pjesama posvećenih njoj (396–402), od čega pet povodom njezine smrti. Od tih pet pjesama, tri su madrigali. Tema većine pjesama je etimologija imena Flaminia, za koje Tasso smatra da dolazi izravno od riječi *fiamma* (plamen), kao što se čini iz soneta 396 (*Giovinetta gentil, che 'l nome prendi / da quelle fiamme che ne gli occhi porti*), koji je, prema Solertiju, prvi od dva soneta spjevana u njezinu čast. Madrigal 400 (*Non suol mai vaga damma*) slijedi taj obrazac i Flaminia se pojavljuje u obliku metafore plamena (*fiamma*) i svjetla (*lume*) koje je zgasnulo ili nestalo (*sparito...o spento*). Stoga je moguće, premda nije dokazivo, da je taj madrigal (ili koji drugi koji se izgubio)

¹² Cesare Guasti, *Le lettere di Torquato Tasso* (Napoli: Gabriele Rondonella, 1857), 5 sv., II, str. 516, pismo 586: „Non mi pare che ne' madrigali dovessero essere spiegati altri concetti di morte che pastorali, se pur madrigali o mandriali da le mandrie sono stati detti. Da l'altra non veggio perché in questa testura di versi, che così è detta, non si possano spiegare concetti più alti, come ha fatto il Bembo, e come fa il signor Guarino. Comunque sia mando a Vostra Signoria il madrigale in quel soggetto, nel quale me l'ha chiesto, co 'l nome di quella valorosa signora, de la quale chi co 'l proprio nome la noma, non può scriverne al mio giudizio pastoralmente“.

Tasso priložio svojem pismu.¹³ Međutim, osim ako se pojavi kakav drugi dokaz, izgleda da je ovome pitanju suđeno da ostane neriješeno, što se čini kao dovoljno dobar razlog da se poveznica ovoga pisma s madrigalom posvećenim Cvijeti Zuzorić ne uzima zdravo za gotovo.

Što se tiče preostalih Tassovih pjesama posvećenih Cvijeti Zuzorić, u madrigalu *L'alma con voi mandai* pjesnik vješto razrađuje paradoks koji se sastoji u tome da ga je s Cvijetinim odlaskom duša napustila i otišla s njom: stoga je živ, ali bez duše; lišen je života, ali istodobno ne može umrijeti dok Cvijeta, gorući izvor njegova života, još uvijek živi. U ostalim dvama madrigalima (*Questo tra gli altri fiori* i *Già del sangue d'Adone*) Tasso se i dalje oslanja na sliku cvijeta kako bi se domislio zapletenim i profinjenim *concettima* koji vuku korijene iz antičkih priča o Adonisu i Hijacintu. Ova dovitljiva – i pomalo razmetljiva – uporaba klasične mitologije, utemeljena na poetskim modelima Ovidija i, u novije doba, Annibala Cara, postala je tipično obilježje Tassovih pohvalnih pjesama u dobu zatočenja u bolnici svete Ane i svjedoči o njegovoj vještini da usvoji antičke *topoi* i da ih kreativno transformira u nešto začudno ili paradoksalno.¹⁴

III.

Prilično predvidljivo, većina studija o Tassovim pjesmama u čast Cvijete Zuzorić bila je usredotočena ili na Tassa ili na Cvijetu ili na oboje. Giuliju Mostiju, bez koga te pjesme ne bi bile napisane, nije se poklanjalo previše pažnje. Ustvari, o njemu se malo zna.¹⁵ Bio je nećak

¹³ Također je moguće da se *prvi* dio pisma odnosi na neke madrigale o smrti koje je Tasso *već* napisao (ili se odnosi na općenitiju raspravu koju je vodio s Mostijem), dok se *drugi* dio pisma odnosi na noviji madrigal napisan u čast Cvijete Zuzorić ili koje druge žene. Maria Teresa Girardi („Le lettere non ‘poetiche’ di Tasso come luogo di riflessione poetica“ u Clizia Carminati, Emilio Russo, *Ricerche sulle lettere di Torquato Tasso* (Sarnico: Archilet, 2016), str. 25–43, ovdje str. 31–33) slična je stava, no budući da se oslanja isključivo na Basileovo izdanje Tassovih *Rima*, nije svjesna postojanja Cvijete Zuzorić. Međutim, spominje da su pjesme za Flaminiju možda povezane s tim pismom.

¹⁴ O ovome vidi u Matteo Residori, „Teoria e prassi dell’encomio nel Tasso lirico“.

¹⁵ Vidi Emilio Russo, *Mosti Giulio i Mosti Agostino* u *Dizionario Biografico degli Italiani* (Roma: Istituto dell’Enciclopedia Treccani, 2012), LXXVII, str. 340–343. O njemu nema

Agostina Mostija, priora bolnice svete Ane, koji mu je najvjerojatnije dao zadatak da pomogne Tassu u prepisivanju rukopisa i pisama. Tasso i mladi Giulio uskoro su se sprijateljili i Giulio je imao važnu ulogu u čuvanju i širenju Tassovih djela te u posredovanju u njegovim odnosima s prijateljima i pokroviteljima dostavljanjem i primanjem njegovih pisama. Giulio je također bio pjesnik i postoji dokaz da je Tasso s njim raspravljao o pitanjima stila i poetike te da je pregledavao i ispravljao neke od njegovih pjesama.¹⁶ Nadalje, koliko znamo, Tasso je napisao više pjesama na zahtjev Giulija, koji se zaljubio u više žena i izgleda da je imao prilično buran sentimentalni život. Ne zna se mnogo o njemu nakon što je Tasso pušten iz bolnice svete Ane. Povjesničar Alessandro Sardi iz Ferrare, koji je umro 1588. godine, posvetio mu je svoje djelo *Origine del ducato e della città di Ferrara*, koje je sačuvano u obliku rukopisa u Državnom arhivu u Modeni.¹⁷

Postoji, međutim, još jedan tekst koji je izgleda promaknuo onima koji su pisali o Tassovim pjesmama Cvijeti Zuzorić. Nažalost, zasad se njegova poveznica s Cvijetom ne može utvrditi, no možda ga vrijedi spomenuti jer uključuje pjesnika i profesora koji je, osim što je bio

spomena u natuknici *Mosti* u Luigi Ughi, *Dizionario storico degli uomini illustri ferraresi* (Ferrara: Giuseppe Rinaldi, 1804), 2 sv., I, str. 81–83.

¹⁶ Usp. Angelo Solerti, *Vita di Torquato Tasso* (Torino – Roma: Loescher, 1895), 3 sv., I, str. 375, koji naziva Mostija „quell’aborto di Parnaso“ („izrod iz Parnasa“). O Mostijevim rukopisima vidi u Angelo Solerti, *Appendice alle opere in prosa di Torquato Tasso* (Firenze: Le Monnier, 1892), str. 61–66 i Ezio Raimondi, „Giulio Mosti e i dialoghi del Tasso“, *Studi di filologia italiana* 12 (1954), str. 205–227. Tasso je također posvetio Mostiju svoj dijalog *Il Cavalier amante e la Gentildonna amata*, koji se prvi put pojavio u trećem dijelu Tassovih *Rima* (*Parte terza delle Rime et Prose del sig. Torquato Tasso* (Venezia: Giulio Vasalini, 1583), str. 154–167), gdje se Mosti pojavljuje kao jedan od dvojice sugovornika.

¹⁷ Također (u Ferrari) postoji pismo koje mu je 3. kolovoza 1591. godine iz Nancyja poslao pjesnik Muzio Manfredi, u kojemu ponovno šalje Mostiju novu verziju soneta koji je već poslao, ali Mosti nikad nije potvrdio primitak. Manfredi navodi tek da ga je Mosti zatražio *con grandissimo affetto* i da je tema soneta bila toliko iznimna (*assai straordinario*) da mu je trebalo neko vrijeme da dovrši pjesmu. Moguće je da je sonet bio u čast neke nepoznate žene u koju je Mosti bio zaljubljen. Muzio Manfredi, *Lettere brevissime* (Venezia: Roberto Meglietti, 1606), str. 175, pismo 215.

poznanič i Tassa i Mostija, također imao posebnu vezu s Dubrovnikom. Riječ je o Camillu Camilliju, najpoznatijemu po tome što je objavio pet pjevanja koja su trebala razriješiti neke nerazjašnjene događaje u Tassovu *Oslobođenom Jeruzalemu*.¹⁸

Međutim, Camillijevo ime poznato je i onima koji se zanimaju za povijest *impresa* i emblema. Godine 1586. u Veneciji je izdao *Le Imprese illustri di diversi* i posvetio djelo kardinalu Ferdinandu de' Mediciju.¹⁹ U tom djelu, što ga je gravirama ilustrirao Girolamo Porro, sakupio je i osvrnuo se na različite *imprese* znamenitih pojedinaca (od kojih su neke bile žene), kojima je također dodao kratke pjesme. Jedna od tih *impresa* pojavljuje se pod imenom Giulija Mostija, koji ju je osmislio i vjerojatno poslao ili predao izravno Camilliju.²⁰ Na slici je prikazan čovjek koji je svezan (licem okrenut prema gore) za kotač koji se okreće, a geslo kaže: *Pur che altamente* („Budući da visoko“). Camilli započinje govoreći da nije istina, kao što mnogi kažu, da u osmišljavanju *impresa* pronalazak gesla mora slijediti invenciju slike. Zapravo, tvrdi Camilli, vjerojatnost da slika ili geslo komu prvo padnu na pamet kad želi prikazati (*figurare*) misao u obliku *impresa* podjednaka je. U Mostijevu slučaju, prema Camilliju, mora da je geslo bilo prvo, vjerojatno zato što je preuzeto iz *Bijesnog Orlanda*²¹ (čiji autor je, naglašava Camilli,

¹⁸ Camillo Camilli, *I Cinque Canti di Camillo Camilli aggiunti al Goffredo del signor Torquato Tasso* (Venezia: F. de Franceschi, 1583). O Camilliju vidi u Sebastiano Dolci, *Fasti*, str. 14–15; Serafino Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, I, str. 208–210; Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche*, str. 319; Tommaso Chersa, *Degli illustri Toscani stati in diversi tempi a Ragusa* (Padova: Minerva, 1828), str. 16–18; Giovanni Marotti, *Fiora Zùzzeri*, str. 73–76, i u natuknici Renata Pastorea u *Dizionario Biografico degli Italiani*, (Roma: Istituto dell'Enciclopedia Treccani, 1974), XVII, str. 210–212. Od 1598. do 1615. (godine njegove smrti), Camilli je bio rektor dubrovačke škole.

¹⁹ Camillo Camilli, *Le Imprese illustri di diversi* (Venezia: Francesco Ziletti, 1586).

²⁰ Camillo Camilli, *Le Imprese illustri*, III, str. 12–14. Mostijeva *impresa* ponovno se spominje u Giovanni Ferro, *Teatro d'imprese* (Venezia: Sarzina, 1623), str. 420, čiji je izvor Camilli.

²¹ Ludovico Ariosto, *Orlando furioso*, XVI, str. 9–16: „Io dico e dissi, e dirò fin ch'io viva, / che chi si truova in degno laccio preso, / se ben di sé vede sua donna schiva, / se in tutto aversa al suo desire acceso; / se bene Amor d'ogni mercede il priva, / poscia che 'l tempo e la fatica ha speso; / pur ch'altamente abbia locato il core, / pianger non de', se

bio Mostijev sunarodnjak): u njemu Ariosto izjavljuje da kad muškarcu nije uzvrćena ljubav prema plemenitoj ženi, ne bi se trebao žaliti na svoju bol ako su mu osjećaji uzvišeni. To je upravo situacija u kojoj se našao Giulio Mosti:

S obzirom na to da se našao obuzet ljubavlju prema najčestitijoj ženi i časno izgarajući u ljubavnim plamenovima, došlo mu je u mašti da ushtjedne izraziti te velike ljubavne jade, koje je on trpio zbog nje. I budući da se je u tim mukama mučio voljno, smatrajući da ih podnosi za vrlo vrijednu ženu, kako bi s tom svojom namjerom upoznao svijet ili možda nju samu, nadošao mu je na početku izriek: *Budući da visoko*.²²

Goreći od čestite (i očito neuzvrćene) ljubavi prema nadasve plemenitoj ženi i svjesno se izlažući boli koju ta ljubav uzrokuje, Mostijev se um prvo okreće Ariostovim stihovima. Tek se u tom trenutku, prema Camilliju, dosjetio da bi priča o Iksionu mogla biti prikladan figurativan izraz njegove patnje kroz *impresu*. Camilli nas pak oprezno vodi kroz splet mnogih mogućih asocijacija i nudi najprikladniju interpretaciju: Mosti je častan i besprijekoran čovjek i dio priče koji se tiče njegova *conchetta* nema nikakve veze s Iksionovim izdajničkim ubojstvom punca, ludilom koje je uslijedilo i odmetničkim lutanjem. Umjesto toga Mostijevu stanju više odgovara *drugi* dio priče – doduše, ne manje skandalozan od prvoga – onaj u kojemu dolazi do odvažnog obrata: Zeus se sažalio nad Iksionom i pozvao ga za stol bogova na Olimpu, kaže priča, no Iksion je pokušao zavesti Zeusovu ženu Heru. Nakon što je izbačen s Olimpa, Iksiona je Hermes (po Zeusovu nalogu) zavezao

ben languisce e muore“. „Govorim, govorio sam i govorit ću se dok živim / da onaj koji se nađe uhvaćen u dostojnoj zamci, i ako vidi da se njegova gospođa od njega kloni / ako se posvema od njega zapaljenog žudnjom; / ako ga doista Amor lišava ikakve nagrade / nakon što je potrošio vrijeme i trud; / budući da je visoko položio srce, / ne treba plakati pa čak i ako onemoća i umre“.

²² Camillo Camilli, *Le Imprese illustri*, III, str. 12–13: „Imperoché trovandosi egli preso dall'amore di nobilissima Donna, e ardendo honestamente nelle fiamme amorose, gli venne in fantasia di voler esprimer i gran tormenti amorosi, ch'egli per lei pativa. Et perché pure queste pene erano da lui sofferte volentieri, giudicando di sopportarle per donna di molto merito, per far conoscere al mondo, o forse a lei stessa questa sua intentione, gli soccorse prima il motto: *Pur ch'altamente*“.

za gorući kotač što se vječno vrti na nebu ili, prema kasnijim verzijama mita, u Tartaru. Stoga je, drži Camilli, pravi razlog (*cagione*) Iksionova mučenja njegova suviše strastvena i neustrašiva ljubav prema Heri. To savršeno odgovara stanju (*lo stato della vita*) u kojemu se nalazi Mosti:

Iksion će dakle biti prikazan likom autora, a kotač mukama koje on podnosi u ljubavi. Izriječ zatim najbolje i najgenijalnije objašnjava da, kao što se Iksion muči zato jer je imao preuzvišenu žudnju, tako i on jer je usmjerio svoje misli prema prevrijednoj ženi.²³

Od simbola neposlušnosti, izdaje i požude Iksion se pretvorio u hvalevrijedna mučenika vlastite pomalo ohole, ali plemenite želje. Pokušaji Iksionove rehabilitacije sežu u najmanju ruku do Euripida,²⁴ a zabilježeni su i drugi primjeri iz šesnaestoga stoljeća još eksplicitniji od Camillijeva.²⁵ Ustvari, slika Iksiona bila je prilično raširena u zbirka emblema i Giulio Camillo uvrstio ju je u svoje čuveno djelo *Idea del teatro*. Lina Bolzoni nedavno je istraživala emblem Giulija Mostija u kontekstu sreće i „sudbine“ slika kojima se Giulio Camillo služio u svojem teatru memorije.²⁶ Možemo dodati da je, tijekom zatočenja u svetoj Ani, Tasso, koji je sam napisao raspravu o *impresama*, odabrao

²³ Camillo Camilli, *Le Imprese illustri*, III, str. 13–14: „Issione adunque sarà figurato per la persona dell'autore, e la ruota per li tormenti, ch'egli sopporta in amando. Il motto poi esplica benissimo, e ingegnosamente, che sì come Issione è così tormentato per haver havuto troppo alto desiderio, così egli per haver locato i suoi pensieri in Donna di troppo merito“.

²⁴ Euripid, fr. 424–427 Webster.

²⁵ Andrea Torre, *Vedere versi. Un manoscritto di emblemi petrarcheschi* (Baltimore, Walters Art Museum, ms. W476) (Napoli: La Stanza delle Scritture, 2012), str. 125–140.

²⁶ Lina Bolzoni, „Emblemi e arte della memoria: alcune note su invenzione e ricezione“ u Sagrario López Poza (ur.), *Florilegio de estudios de emblemática. A florilegium of studies on emblematics. Actas del VI Congreso Internacional de Emblemática de The Society for Emblem Studies*. A Coruña 2002 (Ferrol: Sociedad de Cultura Valle Inclán, 2004), str. 15–32, pretiskano u Lina Bolzoni, *Il lettore creativo. Percorsi cinquecenteschi fra memoria, gioco, scrittura* (Napoli: Guida, 2012), str. 109–132, ovdje str. 118–120; Lina Bolzoni, „The Memory Theatre of Giulio Camillo: Alchemy, Rhetoric, and Deification in the Renaissance“ u Peter J. Forshaw (ur.), *Lux in Tenebris: The Visual and the Symbolic in Western Esotericism* (Boston: Brill, 2017), str. 66–80, ovdje str. 76–77. Općenitije o emblemima vidi u klasičnoj studiji Marija Praza *Studi sul concettismo* (Firenze: Sansoni, 1946), Camilliju, str. 74–76.

Iksiona (zajedno s drugim mitološkim likovima) kao emblem vlastita bolnog stanja,²⁷ što je moglo nadahnuti Mostija u osmišljavanju vlastita emblema.

Međutim, ono što nas ovdje zanima ponajprije je identitet te tajanstvene *nobilissima donna*. Je li to bila Cvijeta Zuzorić? Je li joj Mosti tom slikom pokušavao dokazati veličinu i uzvišenost svoje ljubavi i istovremeno pokazati svoje herojsko podnošenje te nemogućnosti? Cvijeta je možda bila nedostižan cvijet božanske ljepote, ali svakako je bila udana za moćna čovjeka, kao što je Hera bila udana za Zeusa. Međutim, Camilli nažalost ne pruža nikakve potankosti o toj ženi. Osnovni problem je opet to što Mostija nije zanimala samo Cvijeta. Čak i ako pretpostavimo da je Flaminija umrla prije 1586. (kad je Camilli objavio svoju knjigu), ostaju Giulia i Laura, o kojima ne znamo ništa osim imena te možda i druge neidentificirane žene. To znači da o ovome pitanju nije moguće izvući nikakav konačan zaključak.

No, postoji još jedan detalj koji valja uzeti u obzir: Camilli je bio nadaleko poznat u Dubrovniku, koji je zacijelo posjetio više puta prije nego što se onamo trajno nastanio krajem stoljeća. Znamo da je bio zaposlen kao rektor dubrovačke škole godine 1598. Međutim, prema Franji Mariji Appendiniju, preselio se onamo čak 1582. godine, iako je taj podatak teško potvrditi. Znamo da je ondje bio 1586. godine, kad mu je Tommaso Costo poslao pismo (datirano 4. rujna) u koje mu je hvalio njegovu knjigu *impresa*, kojoj je pridonio i sam Costo.²⁸

²⁷ Torquato Tasso, *Rime*, 696: „Me novello Ission rapida aggira / la rota di fortuna, etc.“ (usp. Matteo Residori, „Teoria e prassi“, str. 32). Pjesma je upućena Alfonsu d’Esteu, vojvodi od Ferrare, koga Tasso preklinje za oslobodenje. Ti su stihovi vjerojatno nadahnuli samoga Camillija u (ne osobito uspjeljoj) pjesmi kojom zaključuje svoju raspravu o Mostijevoj *impresi*. „Novo Ission son io, veloce rota / mi volve afflitto in periglioso giro. / Ma se ben alto, e basso ella mi rota, / non piango io già mio stato, o me n’adiro. / Stringa, svella il destin, laceri, scota, / Ch’è tropp’alto l’oggetto ond’io sospiro. / Di tanta altezza è ‘l bel, ch’in terra honoro, / che pianger non debb’io, se ben ne moro.“ (*Imprese illustri*, III, str. 14). O Tassu kao autoru *impresa* vidi također u Bruno Basile, „Emblematiche scribere“. Destini in ‘impresa’ (da Erasmo a Tasso)“, *Italianistica: Rivista di letteratura italiana* 23 (1994), str. 9–15.

²⁸ Tommaso Costo, *Lettere scritte a diversi, etc.* (Napoli: Costantino Vitale, 1604), str. 336–339. Međutim, postoje i tri pisma koja mu je iz Venecije 1587., 1588. i 1599.

Znamo da se Cvijeta sa suprugom preselila u Anconu 1583. godine, što znači da ju je Camilli mogao susresti u Dubrovniku 1582. godine, ako Appendini ima pravo. U svakom slučaju ne čini se vjerojatnim da njih dvoje nisu znali jedno za drugo. Osim toga, Camilli je mogao proći kroz Anconu tijekom svojega putovanja u Rim kao službeni predstavnik dubrovačke vlade. Pretpostavimo li da je Mostijeva *impresa* u vezi s njegovom ljubavlju prema Cvijeti, je li njegova odluka da je pošalje Camilliju povezana s Camillijevom posebnom vezom s Dubrovnikom? Je li Camilli, kao Tasso, bio svjestan Mostijeve ljubavi prema Cvijeti? Naravno, većina je iznesenih tvrdnji puka spekulacija, ali ukazuju na to da zanemaren lik Giulija Mostija nesumnjivo zaslužuje više pozornosti: onima koje zanimaju život i sudbina Cvijete Zuzorić podrobnije istraživanje njegovih rukopisa i pisama te intrigantne mreže njegovih odnosa (i ljubavnih i intelektualnih) lako bi se moglo pokazati plodonosnim pothvatom.

poslao Aldo Manuzio mladi (*Lettere volgari di Aldo Manucci al molto ill. sig. Lodovico Riccio* (Roma: Santi & Compagni, 1592), str. 199, 270, 276).

